

Tradícia latinskej písomnosti v Košiciach a rozlúčka s latinčinou

■ TIBOR KÓMÍVES (Miskolc)
FRANTIŠEK ŠIMON (Košice)

Abstract:

The tradition of the Latin documents in Košice and farewell to the Latin language

In the history of multinational city Košice several languages were used in official documents, the Latin language was maintained until the mid-19th century. In 1840, a moving farewell letter to the Latin language appeared at the last volume end of the protocols of the city council meetings. Since then the documents were submitted only in the Hungarian language.

key words: Latin language; Hungary

kľúčové slová: latinský jazyk; Uhorsko

Korene mestskej siete západoeurópskeho typu siahajú v Uhorsku do 12. storočia, keď sa rozmnožili trhové miesta a v dôsledku toho sa posilnilo mestské aj medzimestské obchodovanie.¹ Do väčšiny ekonomicky sa rozvíjajúcich miest sa po týchto aktoch začali sťahovať „hostia“, ktorí založili moderný obchod a remeselnú výrobu a spojili sa do celoštátnej siete miest. Keď sa začali usadzovať v Košiciach Nemci, pravdepodobne tu našli rozvinutý život obce. Podľa prameňov dostali administratívno-právne výsady už pred rokom 1249.

Hostia okrem svojej tradičnej jurisdikcie a administratívy priniesli so sebou aj materinský jazyk. Zvyk viesť v nemčine niektoré mestské spisy sa stal charakteristickým po príchode Nemcov do jednotlivých miest. Prvé zachované listiny a spisy vystavené mestskou kanceláriou v Archíve mesta Košíc sú

¹ FÜGEDI 1961, s. 23.

však písané po latinsky. Prvé listiny sú z roku 1377, prvá zachovaná mestská kniha pochádza z roku 1394² a celá je písaná po latinsky. Zo živých jazykov sa najskôr začala používať nemčina, najprv, v roku 1399,³ len v časti transumptu. Od začiatku 15. storočia sa stále viac používa nemčina, najmä v súdnych záležitostiach. V Košiciach na rozdiel od iných miest sa latinčina drží sústavne po celé feudálne obdobie v nadpisoch kníh, v datovacích formulákach atď. Podľa svedectva najstarších mestských kníh v Košiciach občania a vedenie mesta zachovali tradíciu administratívy, hlavne v najdôležitejších písomnostiach mesta a vo vkladných formulároch. Neskôr sa však pestrý život nedal spútať vzormi formulárov, vynútil si nové vyjadrovacie formy písomností, a to, čo sa nedalo vyjadriť vo formulách, bolo zapísané živým jazykom.⁴ Predpokladáme, že aj nemecké vklady neštylizovali košickí notári len podľa vzoru latinských formulárov, ale že mali aj nemecké.⁵ Maďarčina ako „lingua patriae“ sa začala objavovať v 15. storočí najprv v menách a priezviskách. Nositeľom úradnosti maďarčiny bola predovšetkým šľachta a ňou ovládané župné a kráľovské úrady. Maďarčina preniká do mestských kníh prvýkrát v roku 1520, keď mestský pisár zavedie päťriadkový záznam po maďarsky v súvisi s huštáckymi richtármi.⁶ Maďarčina konkuruje nemčine po príchode vojsk Štefana Bocskai.⁷ V prvej dekáde 17. storočia maďarčina sa stane vedúcim jazykom v mestskej administratíve,⁸ v rokoch 1620–1664 protokoly sú len maďarské. Do roku 1667 vývoj znovu smeruje k stále väčšiemu uplatneniu latiny. Iba obsadenie Košíc Jurajom Rákóczim (1706–1711) zarazí tento vývoj a urobí maďarčinu opäť dominujúcou, výlučnou rečou mestských protokolov. Po roku 1712 maďarčinu vymení latina, ktorá sa od roku 1714 stáva normou a po roku 1720 jedinou normou. Nemčina sa ob-

² HALAGA 1957, s. 23.

³ AMK, Liber actorum iudicialiorum 1394–1405, fol. 60. Mimosúdny vklad z roku 1399. HALAGA, 1956, s. 39.

⁴ HALAGA 1957, s. 27.

⁵ HALAGA 1956, s. 40.

⁶ Hušták bol územne aj administratívne súčasťou mestskej administratívy, väčšinu obyvateľov týchto predmestí tvorili Slováci, takže huštácki richtári boli zväčša Slováci, často aj negramotní. AMK, Huštácki richtári (HR) 1843–1861. Zápisnice zasadnutí rady horného Huštáku z roku 1843.

⁷ Bocskai prišiel do mesta 11. novembra 1604.

⁸ K rozšíreniu maďarského jazyka v meste došlo jednak vplyvom sedmohradských kniežat a jednak preto, lebo v meste bola na začiatku 17. storočia maďarská národnosť v prevahe. O etnickom zložení mesta v 16. a v 17. storočí pozri UJVÁRY 1984, s. 9–36.

javila v mestských protokoloch až v Bachovej ére,⁹ keď sa stala štátnym jazykom.

Slovenčina ako reč huštáckeho proletariátu nedospela za feudalizmu do štádia úradnej reči v kancelárii mesta Košíc. Slovenčina, resp. čeština, sa objavila prvýkrát v roku 1568,¹⁰ do mestských kníh prenikla iba výpoveďami svedkov.

Jazykom košickej mestskej administratívy v najdôležitejších spisoch mesta bola však ešte v prvej polovici 19. storočia z veľkej časti latinčina. Zápisnice zasadnutí mestskej rady sa písali po latinsky do roku 1841. Aj maďarsky písané úradné listy regestovali po latinsky. Krátky obsah spisu pridali na obal spisu, čo uľahčovalo registráciu aj ďalšie narábanie so spismi. Vyskytli sa však už aj skôr prípady, keď mestské úrady medzi sebou korešpondovali po maďarsky.

Okrem toho, že znalosť latinčiny bola znakom stavovského statusu, po storočia bola aj vstupenkou do štátnej správy a do politiky.¹¹ Košickým mešťanom, ktorí nevedeli po latinsky, úradníci, vyslaní poverenci mesta, prečítali v ich vlastnom jazyku dôležitejšie spisy, ako napríklad účty¹² a testamenty.¹³ To si vyžadovalo jazykové znalosti úradníkov, ktorí v týchto veciach konali. Spisy najčastejšie koncipoval podnotár kráľovského mesta Košice alebo pisár. Ak o to požiadal poručiteľ alebo vystavovateľ účtenky, býval to aj niektorý člen mestskej rady (senátor) znalý jazyka. Na účtenkách nefigurujú svedkovia, avšak pri testamentoch dvaja svedkovia dosvedčili, že spis prečítali aj v materinskom jazyku poručiteľa. O týchto úkonoch sa napísali hlásenia v latinčine, takže často len z priezvisk účastníkov konania môžeme usudzovať o ich materinskom jazyku.

Od čias osvietenstva boli vydané viaceré nariadenia ohľadne používania jazyka. Takéto bolo napríklad nariadenie Jozefa II. z roku 1784, ktoré vyvolalo veľký ohlas. Cisár nariadil, aby sa v štátnej správe namiesto latinčiny používala nemčina a zároveň aby sa znalosť nemčiny stala podmienkou na získanie zamestnania v úradoch. V mestách nevítali toto nariadenie s nadšením, najmä v tých oblastiach, kde malo prevahu maďarské obyvateľstvo. V slobodných kráľovských mestách s prevahou nemeckého obyvateľ-

⁹ HALAGA 1956, s. 41–42.

¹⁰ AMK, Schwartzenbachiana no. 2872. Pozri HALAGA, 1954, s. 282–285, HALAGA 1956, s. 42, HALAGA 1957, s. 27.

¹¹ PÁL 2005, s. 4.

¹² AMK, R/2, Protocollum sessionum magistratualium (Prot.) 1831, Tomus 1. no. 2098.

¹³ AMK, R/2, Mag., 1831. no. 1852.

stva nariadenie o zmene jazyka nespôsobovalo problém. Po stiahnutí niektorých zákonov Jozefa II. pripravil jeho brat Leopold nariadenie o vyučovaní maďarčiny a zasadil sa aj o to, aby pozície v úradoch mohli dostať len tí, ktorí hovoria po maďarsky.¹⁴ František I. vo svojom dekréte z roku 1805 povolil podávanie podaní adresovaných kráľovi a dvornej kancelárii dvojjazyčne (latinsky a maďarsky).¹⁵ Tieto opatrenia sa spolu s možnosťou používania maďarského jazyka pri nižších súdoch uzákonili v roku 1830.¹⁶ V zákonných článkoch z reformného obdobia sa nachádza článok z roku 1836, ktorým sa povoľuje používanie maďarčiny pred Kráľovskou súdnou tabulou a pred Kráľovskou dvornou súdnou stolicou.¹⁷ V nasledujúcich troch rokoch sa aj cirkevné matriky začali písať po maďarsky.¹⁸ Zákon neurčoval *expressis verbis*, v akom jazyku majú úrady územnej správy evidovať došlé spisy, no v Košiciach od roku 1841 každý spis zo zasadnutia rady registrovali v maďarčine. Ako vnímali predstavitelia mesta túto zmenu úradného jazyka, pochopíme z listu na rozlúčku s latinčinou, ktorý sa nachádza v poslednom zväzku zápisníc zo zasadnutia mestskej rady z roku 1840.¹⁹ Jeho text znie:

Vale, et requiesce paulum peramata lingua latina, incinerabilis manebit tui ad seram posteritatem memoria, laudem et gloriam tuam publica semper testabuntur protocolla archivaque tuis repleta documentis. Non possumus igitur, sed neque volumus tibi derogare dum nationalem maternam amodo amplectimur, tempus adest, ut erga hanc debitam gratitudinem testemur, tantus enim fuit noster unice erga te amor, ut tibi solum omnes dotes inesse, maternam linguam patriae vero in officiosis pertractationibus non tantum superfluam, sed vix usuabilem et applicabilem crediderimus. Evigilamus tandem ex lethargo, et dum eminentiam tuam, o potens ac praedominans adusque lingua latina, de praesenti quoque recognoscimus, una tamen dulcedinem utilitatemque, ac valorem maternae linguae nationalis intimius persentiscentes et nunc huic litantes exclamamus: Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo! Vale, iterum vale.

*Per juratum ordinarium notarium Ludovicum Újházy.*²⁰

¹⁴ *Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*, článok 245.

¹⁵ *Ibid.*, 4. odstavec, s. 325.

¹⁶ *Ibid.*, 8. odstavec, s. 501.

¹⁷ *Corpus Iuris Hungarici 1836–68*, 3. odstavec, s. 14–15.

¹⁸ FRANKOVÁ 1999, s. 35

¹⁹ AMK R/2 Prot., 1840, Tomus 3. (Posledná strana knihy.)

²⁰ „Zbohom a trošku si odpočiň, preveľmi milovaný latinský jazyk. Nezamazateľná zostane tvoja pamiatka v myšliach budúcej generácie. Chválu a tvoju všeobecnú

Tento text povšimnutiahodný aj z hľadiska dejín vzdelanosti a mentality dojímavo vyjadruje zviazanosť mešťanov so starým latinským jazykom. Ako vysvitá aj z textu podnotára, rada a občania si dovtedy nemysleli, že by vedeli latinčinu nahradiť maďarčinou. Dokonca to považovali za celkom zbytočné, aj keď prípady používania maďarčiny sa vyskytovali v písomnostiach maďarských miest už v ranom novoveku. Dlhšie prežívanie latinčiny v Košiciach možno vysvetlí tým, že prevažujúce nemecké a maďarské mešťanstvo nepredpokladalo, že „len“ pred zopár desaťročiami zreformovaný, modernizovaný maďarský jazyk obstojí v takej vážnej úlohe, akú si vyžaduje úradná spisba. Medzi predstaviteľmi vlády Habsburgovcov sa iba v čase bachovského neoabsolutizmu vyskytovali názory, že len nemčina a taliančina sú síce na to, aby boli nástrojom civilizovaného a vzdelaného obyvateľstva.²¹ V skoršom období niet náznaku takejto jazykovej politiky, jazykové diferencie existovali oddávna, jazykové zápasy sa v Košiciach neobjavili.²² V správe mnohojazyčného mesta používali v novoveku „mŕtvý“ jazyk, ktorý bol v tom čase najvhodnejší na úradné účely a tak sa zdal byť najprirodzenejšou voľbou.

Archívne pramene

AMK = Archív mesta Košice

Zbierka Schwartzenbachova = Schwartzenbachiana

Protocollum sessionum magistratualium (Prot.) = Zápisnice zasadnutí rady (1790–1849)

Magistratus (Mag.) = Spisy a korešpondencia mestskej rady (1790–1849)

HR = Huštácki richtári (Spisy Huštátskych richtárov 1843–1861)

slávu vždy dosvedčia zápisnice rady a archívy naplnené spismi. Hoci teraz objímame národný materinský jazyk, nemôžeme a ani ti nechceme ubrať na význame. Je čas, aby sme podali svedectvo o našej povinnej vďačnosti, naša neobyčajná láska k tebe bola totiž taká veľká, že sme si mysleli, že len v tebe prebývajú všetky hodnoty a náš materinský jazyk vlasti je v úradných rokovaniach nielen zbytočný, ale málo použiteľný a prispôsobivý. Predsa sa však preberáme z letargie a pociťujeme stále viac sladkosť, užitočnosť a hodnotu nášho národného materinského jazyka, hoci zároveň uznávame tvoju výnimočnosť aj v súčasnosti, ó mocný a všade vládnucci latinský jazyk. Jemu oddaní voláme: Dajte cisárovi, čo je cisárovo, a bohu, čo je božie. Zbohom, ešte raz zbohom. Ludovít Újházy, riadny prísazný notár.”

²¹ DEÁK 2000, s. 191–192.

²² O jazykových hnutiach v rámci celého Uhorska pozri viac Ács 1984, o jazykovej situácii v Košiciach pozri bližšie KÓMÍVES 2010.

Bibliografia

- ÁCS, Zoltán. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth 1984.
- Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*. MÁRKUS, D. (ed.). Budapest: Franklin – Társulat 1901.
- Corpus Iuris Hungarici 1836–1868*. MÁRKUS, D. (ed.). Budapest: Franklin – Társulat 1901.
- DEÁK, Ágnes. „Nemzeti egyenjogúsítás”: *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest: Osiris Kiadó 2000.
- FRANKOVÁ, Líbuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov: Manacon 1999.
- FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilegiumok. *Tanulmányok Budapest múltjából* 1961, 14, s. 17–107.
- HALAGA, Ondrej R. Česká literatura v Košicích v XVI. století. *Česká literatura*, 1954, II/3, s. 282–285.
- HALAGA, Ondrej R. *Košické mestské knihy 1394–1737*. Košice 1956 (rkp.).
- HALAGA, Ondrej R. *Archív mesta Košice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra 1957.
- KÓMÍVES, Tibor. „Rozlúčka s latinčinou”: Zmena jazyka verejnej správy v Košiciach okolo roku 1840. *Fórum Spoločenskovedná revue*, 2010, 13, 5, s. 77–88.
- PÁL, Judit. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*, 2005, 1, s. 3–26.
- UJVÁRY, Zsuzsanna J. Kassa polgárságának etnikai és politikai változásai a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In DĚNES, I. Z. – GERGELY, A. – PAJKOSSY, G. *A magyar polgári átalakulás kérdései*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1984, s. 9–36.

Tibor Kőmíves, Miskolci egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum, Egyetem út 17, 3515 Miskolc-Egyetemváros
 konkurz@uni-miskolc.hu

František Šimon, Katedra romanistiky a klasickéj filológie FF UPJŠ Košice, Moyzesova 9
 040 01 Košice
 frantisek.simon@upjs.sk

Vale, et requiesce paulum peramara lingua latina, in-
 venerabilis mensebis tui ad horam posterisiam memo-
 ria, laudem, et gloriam tuam publica semper te.
 flabuntis procectas, Archivay, tuis repta docu-
 .mentis, Non profumus igitur, sed neque volumus
 tibi derogare, dum nationalem materiam amo-
 .do amplissimum, tempus adept, ut erga hanc debi-
 tam gratitudinem te ponam, teneus enim fuit,
 noster unice erga te amor, ut tibi sollem omnes
 clares ingesta, maternam linguam patriam vero in
 officiosis pertracationibus non tantum super-
 .fluam, sed vix utilisibilem, et applicabilem. Ore-
 diderimus. — Evigilamus tandem et discharge,
 et dum eminentiam tuam o. p. s. in, et praedo-
 .minans aduque lingua latina! de profundis
 quoque recognovimus, una tamen dulcedinemque
 excitatorem, ac valorem maximo lingua natio-
 .nalis intonimus prononstantes, et tunc hinc
 .litantes edelmannus. reddite que sunt. C. S. J.
 .Castari, et que sunt. Dei, Dec. Vale, iterum.
 Vale.

Fraxit Otto Krasovium
 Ludovicum Krasovium

Archív mesta Košice, fond MAGISTRATUS,
 Protocollum sessionum magistratualium, Tomus 3, 1840